

Զարինե ՍՍՌԱԶՅԱՆ

ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոնի դոցենտ, բ.գ.թ.

E-mail: zsarajyan@mail.ru

«ՀՆՉՈՂ ՁԱՅՆԵՐ» ԳՐՔԻ ԳԵՂԱԴԵՍՏԱԿԱՆ ՊՈԼԻՖՈՆԻԱՆ

Սույն հոդվածը նվիրված է «Հնչող ձայներ» գրքին, որտեղ զետեղված են հանուն հայրենիքի պաշտպանության պատերազմում նահատակված հերոսների ստեղծագործությունները: Հոդվածում «Հնչող ձայներ» գրքի գրական բազմաձայնությունը դիտարկել ենք միանգամայն նոր մոտեցմամբ. գրքում մենք տեսնում ենք ձայների միաժամանակյա առկայություն ժամանակային տարբեր տարածություններից. ձայներ արցախյան երեք պատերազմներից: Այսինքն՝ այստեղ մենք գործ ունենք տարաժամանակյա և համաժամանակյա բազմաձայնության հետ, որոնք գաղափարա - բովանդակային առումով ստեղծում են մեկ ամբողջական միասնություն:

Բանալի բառեր՝ գեղարվեստական գրականություն, բազմաձայնություն, ստեղծագործություն, հերոս, պատերազմ, խաղաղություն, Արցախ, հայ, զինվոր, սիրանք, հնչող ձայներ:

З.Сараджян

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПОЛИФОНΙΑ КНИГИ «ЗВУЧАЩИЕ ГОЛОСА»

Эта статья посвящена книге «Звучащие голоса», в которой собраны произведения героев, погибших на войне за защиту Родины. В статье мы применили совершенно новый подход в рассмотрении литературной полифонии книги «Звучащие голоса».

В книге мы видим одновременное присутствие голосов разных временных пространств: голоса трех арцахских войн. Другими словами, здесь мы имеем дело с асинхронной и синхронной полифонией, которые с точки зрения идеологии и содержания создают полное единство.

Ключевые слова: Художественная литература, полифония, творчество, герой, война, мир, Арцах, армянин, солдат, подвиг, звучащие голоса.

Z.Sarajyan

ARTISTIC POLYPHONY OF THE BOOK "SOUNDING VOICES"

This article is dedicated to the book "Sounding Voices", which contains the works of heroes who died in the war for the defense of the Motherland.

In the article we have used a completely new approach in considering the literary polyphony of the book "Sounding Voices".

In the book we see the simultaneous presence of voices from different temporal spaces: voices of three Artsakh wars. In other words, here we are dealing with asynchronous and synchronous polyphony, which in terms of ideology and content create complete unity.

Key words: Fiction, polyphony, creativity, hero, war, peace, Artsakh, Armenian, soldier, heroism, sounds.

Պետությունների ու ժողովուրդների կյանքում յուրաքանչյուր բախտորոշ իրադարձություն, անշուշտ, ի թիվս բազմաթիվ ոլորտների, իր արտացոլումն է գտնում նաև գեղարվեստական գրականության մեջ: Արցախյան շարժումը, ապա նաև պատերազմները՝ 90-ականների, ապրիլյան և 44-օրյա, արտացոլվել են հայ գեղարվեստական գրականության էջերում՝ արձակ և չափածո: Արցախյան առաջին պատերազմին նվիրված չափածո գործերը լայն առումով էթե բնորոշելու լինենք, ապա կարող ենք ասել, որ այն մեծ մասամբ ձոն են ու փառաբանում՝ նվիրված հայ զինվորին, հաղթանակին ու հայրենիքին, հանուն հայրենիքի ազատության ու սահմանների պաշտպանության անձնվիրաբար մարտնչող հային, և Արցախը՝ որպես հայի հայրենիք, Հայաստանի անբաժանելի մաս ու դա՝ որպես պատմական փաստ ընկալող գաղափարի գեղարվեստական խտացում: Արցախյան պատերազմներին նվիրված գեղարվեստական գործերում վերոնշյալ բնորոշումը, ինչպես նաև հայի խաղաղասիրությունը, գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում ձգվում են որպես գերակա, դոմինանտ գաղափար:

2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Արցախի դեմ սանձագերծված պատերազմը խոսույթի մեջ սկսեց շրջանառվել որպես 44-օրյա պատերազմ: 44-օրյա պատերազմից չանցած մեկ տարի՝ Համազգային հայ կրթական և մշակութային միության շնորհիվ ընթերցողի սեղանին դրվեց հանուն հայրենիքի պաշտպանության պատերազմին իրենց կյանքը նվիրաբերած բանաստեղծ-մարտիկների ստեղծագործություններն ամփոփող «Հնչող ձայներ» ժողովածուն՝ գրականագետ Դավիթ Գասպարյանի խմբագրությամբ:

Գիրքը բացվում է Հովհաննես Թումանյանի «Ինչքա՜ն ծաղիկ պիտի բուսներ, որ չըբուսավ էս հողին...» տողերով բնաբանով, որը բնորոշում է գրքի ողջ տրամադրությունը¹:

Կյանքի գարունն ապրող հազարավոր երիտասարդներ դարձան հավերժի ճամփորդներ՝ կրծքով ու կյանքի գնով պաշտպանելով հող հայրենին՝ Արցախը, իրենց սխրանքով հավերժ գծելով քաջերի սահմանը և կերտելով ճշմարիտ ապրելու բանաձևը:

Կիսատ մնացած երազանքներ, չապրած օրեր, կիսատ թողած գարուններ, կյանքի իմաստի բանաձև, պատերազմների ծնած արհավիրքներ, աշխարհի քար

¹ Տե՛ս «Հնչող ձայներ», Երևան, «Արմավ» հրատ., 2021, էջ 1:

լռության ու անտաքերության դեմ ըմբոստացում, հայրենիք, սեր, խաղաղություն, խաղաղասիրություն, անձնվեր խիզախում՝ այս և բազմաթիվ այլ ձայներ են գեղարվեստական պատկերներով հնչում «Հնչող ձայներ» գրքում, որոնք իրենց գեղարվեստական պոլիֆոնիայով (բազմաձայնությամբ) խտանում, միասնականանում են՝ դառնալով մեկ ամբողջական կոմպոզիցիա, որտեղ գերիշխողը հանուն հայրենիքի հավերժի ճամփորդ դարձած բանաստեղծ-զինվորն է՝ հայրենիքը սիրելու իր գործած սխրանքի հավերժական դաս-պատգամով և որը կարելի է համարել յուրահատուկ գրական-գեղարվեստական հուշակոթող:

Ուշագրավ մի հանգամանք ևս. գրքում տեղ են գտել ոչ միայն 44-օրյա պատերազմում անմահացած զինվոր-նվիրյալների ստեղծագործությունները, այլ նաև՝ արցախյան առաջին և ապրիլյան պատերազմներում: Պատահականությամբ, թե՞ գրականագետ խմբագրի միտումնավոր որոշմամբ՝ խորհրդանշական այս հանգամանքը «Հնչող ձայներ» գրքում միավորում է ոչ միայն 44-օրյա պատերազմի հավերժի ճամփորդների ձայները, այլ նաև արցախյան երեք պատերազմների ձայները՝ պոլիֆոնիան դարձնելով գաղափարական ու բովանդակային առումով բազմաշերտ ու բազմաձայն:

Առհասարակ Polyphony «բազմաշերտություն», «բազմաձայնություն» կամ «պոլիֆոնիա» տերմինը հիմնականում օգտագործվում է երաժշտության մեջ, երբ երկու և ավելի ձայներ միաժամանակ ձևավորում են մեկ երաժշտական կոմպոզիցիա, անհատի և անկախության ձայներից յուրաքանչյուրը, բայց այն հաճախ օգտագործվում է նաև գրականության մեջ՝ գեղարվեստական գործի բազմազանությունը, բազմաշերտությունը նշելու համար¹:

Միլան Կունդերան իր «Վեպի արվեստ» մշակութաբանական էսսեում, խոսելով գրականության պոլիֆոնիայի (բազմաձայնության) մասին, նկատում է. «Երաժշտական բազմաձայնությունը, ըստ էության, միաժամանակյա զարգացումն է երկու կամ ավելի ձայների /մեղեդային գծերի/, որոնք չնայած սերտագույնս կապված են իրար, համենայնդեպս պահպանում են իրենց հարաբերական անկախությունը: Բազմաձայնություն եզրույթը այլաբանական իմաստով կիրառվում է գրականության նկատմամբ»²: Կունդերան միաժամանակ ընդգծում է նաև այդ ձայների հարաբերական անկախ լինելու և միասնական ամբողջություն կազմելու հանգամանքը ինչպես երաժշտության, այնպես էլ գրականության մեջ:

Բախտինը իր գրաքննադատական հոդվածներից մեկում «երկխոսություն»-ը և «պոլիֆոնիա»-ն (բազմաձայնություն) դիտարկում է իբրև գրեթե համարժեք հասկացություններ, որտեղ «երկխոսությունը» ձայների, հերոսների միջև հաղորդակցությունն է արտահայտում, «պոլիֆոնիան»՝ ձայների միաժամանակյա

¹ <https://cuti.cc/W2krB>

² Միլան Կունդերա, *Վեպի արվեստը*: Էսսե, Երևան, «Անտարես» հրատ., 2019, էջ 94:

առկայությունը տվյալ ստեղծագործությունում, որոնց միջև առկա կապը ստեղծում է աշխարհայացքային փոխազդեցության, փիլիսոփայական մտահանգում¹:

«Հնչող ձայներ» գրքում գրական բազմաձայնությունը դիտարկել ենք միանգամայն նոր մոտեցմամբ. ձայների միաժամանակյա առկայություն, որոնք հնչում են ոչ միայն մեկ պատերազմի մասնակցած մարտիկների ստեղծագործություններից, այլև արցախյան երեք պատերազմներից: Այսինքն՝ այստեղ մենք գործ ունենք *տարածամանակյա* և *համաժամանակյա* բազմաձայնության հետ, որոնք գաղափարաբովանդակային առումով ստեղծում են մեկ ամբողջական միասնություն:

Գրքի ընդարձակ առաջաբանում գրականագետ Դավիթ Գասպարյանը գեղարվեստական պատկերներով պատմական ակնարկ է կատարում հայ և համաշխարհային պատմության էջերին՝ շեշտելով ձայնի գեղագիտական, փիլիսոփայական, առանցքային այն նշանակությունը, որը սիմվոլացնում է՝ որպես մարդկության պատմության մեջ բախտորոշ իրադարձությունների կրող՝ դեպի իր հայրենիք Իթակե նավարկող Ողիսևսից, որը լսում էր կանչող ձայներ, մինչև Դեր Զորի անապատ, մինչև երկրաշարժ, Արցախյան 44-օրյա պատերազմ. ձայներ, որոնք «պետք է կարողանալ լսել քամու հառաչի մեջ, ծովի շառաչի մեջ, անապատային ավազամրրիկի հնոցի մեջ, քարի ծանր շնչառության մեջ...»²:

Շարունակելով կանչող ու հնչող ձայների սիմվոլացման պատկերը՝ գրականագետն այն հասցնում է փիլիսոփայական եզրահանգման, հերոսների աշխարհայացքային ընկալման ու կյանքի իմաստի վերագտնելուն՝ մահվան միջոցով վերադարձ կյանք:

«Կան հեռացած, հեռու ու մոտիկ կանչող ձայներ, որոնք շարունակ հնչում են տիեզերքում: Այդ ձայները հնչում են ծովերի խորքերից, անտառներից, անապատներից, հողի ընդերքից: Հողը ինչու՞ է տնքում՝ կենդանի-կենդանի խոշտանգվածների ձայնն է... Այդ ձայները լսվում են հողի ընդերքից, ուր հանգչում են պատերազմում զոհված տղաները: Այդ ձայները կենդանի արձանագրվել և պահպանվել են վերջին պատերազմի հերոսների օրագրերում, գրառումներում, բանաստեղծությունների մեջ ու պատմվածքներում: Մաքուր, անարատ ապրումներ, որոնք բացում ու բացահայտում են նրանց էությունը և երբեմն, ճակատագրական վերջին պահից շատ առաջ, մարգարեացնում նրանց՝ նվիրումը մահվան միջոցով վերածելով վերադարձի: Իրենք էին իրենց նվիրական միակ ես-ով, երկու ես չունեին, որ մահվան հետ բանակցեին, նրանք, ահա, անկախ հանգամանքներից, հերոսաբար այդ ես-ը զոհաբերեցին...», -գրում է Դավիթ Գասպարյանը³:

¹ Տե՛ս **Бахтин М.**, *Литературно-критические статьи*, Москва, «Худ. лит-а», 1956, ст. 186:

² Հնչող ձայներ, Երևան, «Արմավ» հրատ., 2021, էջ 6:

³ Նույն տեղում, էջ 6-7:

Արցախյան առաջին պատերազմի (90-ականների պատերազմ) ձայնը հնչում է ազատամարտիկ բանաստեղծ, առաջին պատերազմում հերոսաբար նահատակված Կոմիտաս Հակոբյանի բանաստեղծություններում, որտեղ բանաստեղծ մարտիկը, չնայած երիտասարդ տարիքին, տաղանդին բնորոշ պոետական արդեն իսկ իր ինքնատիպ ձեռագրով գեղարվեստական խտացումներով ընդգծում է պայքարի նպատակը՝ հանուն պատմական արդարության վերահաստատման, ահավասիկ

Տանկերը հռնդում են

Բիրտ կուսակցությունների

Մեղքերը քավելու համար:

Հայ կարոտ ձեռքը

Կիսալուսնաձև կեռերն է ջնջում

Հայոց հայատառ-հայ-խաչքարերից:¹

Կոմիտաս Հակոբյանը Արցախի պետական համալսարանի բանասիրական բաժնի 2-րդ կուրսի ուսանող էր՝ ծնունդով Արցախի Մարտունու շրջանի Քերթ գյուղից: Երբ Արցախյան շարժումը վերաճեց պատերազմի, 19-ամյա Կոմիտասը, կիսատ թողնելով ուսումը, նետվեց մարտի դաշտ՝ դառնալով իր հայրենիքի խրամատի համառ զինվորը և անմահանալով 1994 թ-ին, երբ դեռ 22-ն էլ չէր լրացել: Չնահանջող ու անվախ մարտնչող Կոմիտասի տողերում սակայն խտացված են հումանիզմն ու խաղաղասիրությունը, որը բնորոշ է հային ու քրիստոնյային առհասարակ: Լինելով խաղաղասեր, սակայն, հայը պարտադրված է զենք վերցնել՝ պաշտպանելու ինքնորոշման, ազատ, անկախ հայրենիքում ապրելու իր իրավունքը, սանձելու հակառակորդի կողմից սանձազերծված պատերազմը: Բանաստեղծն իր տողերում ընդգծում է նաև փաստը, որ հային պարտադրել են պատերազմ .

Թող թագավորի լռություն մի պահ,

Արկ ու հրթիռներ, լռեցե՛ք, բա՛վ է:

Պետական այրեր միլի-մեջլիսի,

Հասկացե՛ք, բա՛վ է: Իգու՛ր է: Զու՛ր է:²

Իգուր են հակառակորդի արկերն ու հրթիռները, միևնույն է, հայը համառ է պատմական արդարության հաստատման հարցում, նրա զինվորը հանուն գաղափարի, հանուն հայրենիքի պաշտպանության չնահանջող մարտիկ է իր երկրի խրամատում .

. . . Մն անգղերը շանթահարում են

Քո կապույտ լռությունը,

դարավերջի արկ ու հրթիռները

քրքրում են քեզ .

¹ Նույն տեղում, էջ 76:

² Նույն տեղում, էջ 75:

բայց, երկիր իմ,

խրամատում համառ է զինվորդ:¹

Կոմիտաս Հակոբյանը մարգարեաբար տվել է բոլոր ժամանակների հայ զինվորի գոյի բանաձևը: Այդ բանաձևը եղավ առաջնորդողը նաև Ապրիլյան պատերազմում, որը դարձյալ հակառակորդը սանձազերծեց 2016 թվականի ապրիլի 1-ի լույս 2-ի գիշերը:

Ապրիլյան պատերազմի ձայնը գրքում հնչում է բանաստեղծ-մարտիկ Հայասեր Հովսեփյանի ստեղծագործություններով, որը գրել էր ապրիլյան պատերազմի տպավորություններով: Հայասերը ծնունդով Արցախի Մարտունու շրջանի Խնուշինակ գյուղից էր: Դասավանդում էր նույն գյուղի դպրոցում: Ապրիլյան քառօրյային նա կամավորագրվել և հերոսաբար մարտնչել էր ամենաթեժ կետերում: Խաղաղությունը շուրթին, խաղաղասիրությունը հոգում, մարտնչեց հակառակորդի պարտադրած պատերազմում, հաղթեց ապրիլյանում, սակայն Արցախը պաշտպանելիս, ցավոք, անմահացավ 44-օրյա պատերազմում:

Գրքում լսում ենք Հայասերի ձայնը, որը երկխոսում է «խաղաղության» հետ՝ հրամայելով նրան չլքել հային, հայ զինվորին, որովհետև «զինվորի թիկունքում մանուկներ կան», հանուն նրանց պաշտպանության է հայ զինվորը ելել մարտի՝ իր մարմինը զրահ դարձնելով արկերի դիմաց.

Ռու վախկոտ ես, խաղաղություն՝ ն:

Տեսել ես կարմիր արյունը

ընկած զինվորի

և անամոթաբար միշտ

լքում ես ինձ,

երբ ես կանգնում եմ

այս արյունոտ խրամատում. . .

Պատերազմի ժամանակ երկիրը, հային լքած խաղաղության հետ անհաշտ է մարտիկ-բանաստեղծը, երբեմն նրան դիմում է «անամոթ», «դավաճան» բնորոշումներով.

Կա՛նգ առ, դավաճա՛ն. . .

Մնա իմ թիկունքում,

Այնտեղ մանուկներ կան՝

Անմեղ, անհոգ. . .

Կա՛նգ առ, անամո՛թ. . .²:

Շարունակելով Կոմիտաս Հակոբյանին՝ ժամանակային մեկ այլ տարածությունից գոյաբանական նույն բանաձևը հնչում է Հայասերի ձայնով՝ Արցախը հայկական լինելու և հայի՝ իր հայրենի հողին կառչած լինելու մասին.

¹ Նույն տեղում, էջ 77:

² Նույն տեղում, էջ 147:

«այստեղ ամեն գետ հայերեն է կարկաչում», «ամեն թռչուն հայերեն է երգում», «այս հողի վրա օտարերկրացին անգամ հայերեն է քայլում»

Ես կառչել եմ այս սուրբ հողին

Իմ գոյությամբ. . .

համբուրում եմ ես նրա մեջ

այն արյունը,

որ փրկության համար երկրի

թափվել է հայ զինվորների ջահել սրտից՝

Արցախյան 44-օրյա պատերազմի ձայնը «Հնչող ձայներ» գրքում իրենց ստեղծագործություններով հնչեցնում են այդ պատերազմում հանուն հայրենիքի հավերժի ճամփորդներ դարձած հերոսներ Վարդան Ամալյանը, Արտակ Բարսեղյանը, Շիրակ Գասպարյանը, Ավետիք Կարճիկյանը, Տիգրան Հարությունյանը, Արեն Հովհաննիսյանը, Վաչագան Մանուկյանը, Սուրեն Մելիքբեկյանը, Շանթ Նավոյանը:

«Եկեք օգտագործենք այս անհայտ ժամանակով մեզ տրված հրաշք խաղաղությունը և երկիր կառուցենք: Մի՛ անտեսեք այս պահը: Մի՛ դարձրեք ձեր անձերը ատելությունից, չարությունից ծնված թույնի գերին:

Գնալուս բան չմնաց, բայց իմ պատմությամբ պիտի փորձեմ կոտրել յուրաքանչյուրիդ մեջ ապրող ու ձեզ խանգարող, նպատակներից կտրող թուլությունը: Հիշեք՝ հաղթողներին պաշտում են անգամ իրենց երբեմնի թշնամիները: Արդար հաղթանակը հզորության վառ գույների ամբողջությունն է: ՀԱՂԹԻՐ, և կպատվեն քեզ, երբ փշրես դժվարություններից հյուսված արգելքները»², -սա 44-օրյա պատերազմում անմահացած Վաչագան Մանուկյանի ձայնն է, որ իր կենսապատումով ու ստեղծագործություններով ապրողներին պատգամում է բոլոր ժամանակներում արժանապատիվ ապրելու բանաձևը: Վաչագանը՝ ծնունդով Էջմիածին քաղաքից, 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմին կամավորագրվեց անմիջապես: Նրա սխրանքները բացահայտվել են հատկապես Մատադիսի և Շուշիի համար մղվող կատաղի մարտերում, որտեղ պայքարել է մինչև վերջին շունչը՝ անմահանալով նոյեմբերի 8-ին:

Վաչագանի ու իր զինակից ընկերների ձայնը՝ որպես պատգամ ապրողներին է ուղղված, պատգամ՝ հայրենիքին, ազգային արժեքներին հավատարիմ մնալու, պահպանելու, ինչն իրենք արեցին իրենց կյանքի գնով:

«Տիգրան Մեծի Հայաստանը սրտումս պատկերված եմ գնում, ինձ հաղթել չի լինի, Էն Էլ՝ Նժդեհի ոգով... Բայց եթե մի չար հրաշքով այլևս չլինեմ, իմ ընտանիքից, հարազատներից սկսած, ուզում եմ, որ ամենքդ ձեր ներսում կրեք

¹ Նույն տեղում, էջ 148:

² Նույն տեղում, էջ 160:

ԼՈՒՅԱԼ. դա շատ կարևոր է, հենց խաղաղության ժամանակ»¹, «Հնչող ձայներ»-ից լսվում է հերոս Վաչագան Մանուկյանի ձայնը:

44-օրյա պատերազմում իր սխրանքով անմահացած Վարդան Ամալյանը վերջին անգամ հոր հետ հեռախոսագրություն ասել է. «Գիտե՞ս, պապ, ողջն էլ մեռածն էլ նույնն են... մահվանը հաղթել ենք...»²: Վարդանը՝ ծնունդով Երևանից, պատերազմն սկսվելուն պես կամավորագրվեց և կռվեց ամենաթեժ կետերում: Իր «Ինքնաբնութագիրս» վերտառությամբ ստեղծագործությունում խոստովանում է. «Դավաճանություն չեմ սիրում, զգվում եմ թուլամորթ տղաներից, և, ընդհանրապես, թուլամորթ մարդկանցից: Չեմ առարկում՝ լինում են դեպքեր, երբ անգամ քաջերը սաստիկ վախենում են, բայց պետք չէ դա իմաստավորել... Անգիջում եմ, պարտվել չեմ սիրում»³:

«Հնչող ձայներ» գրքի առաջաբանում Համազգային հայ կրթական և մշակութային միության Երևանի գրասենյակի պատասխանատու Ռուզան Առաքելյանի ձայնը ճշմարիտ արժեքներ դավանող ապրողների կողմից գալիս է լրացնելու հերոս տղաների հնչող ձայները. «Այսօր առավել, քան երբևէ, պարտավոր ենք հավատալ հայի այն տեսակին, որը շարունակում է պայքարը՝ հանուն Արցախի ու Հայաստանի: Շարքի առջևում կանգնում են նվիրյալները, հեռանում են լավագույնները... Հավատանք տղաներին, որոնց արյամբ է՛լ ավելի սրբացավ մեր հողը: Չդավաճանենք նրանց մեր երեքացող կամքով և պղտորված հավատով»⁴:

Պարտվել չսիրող, հաղթելու և արդարությունը վերահաստատելու կամքը գերակա կրող տեսակի շնորհիվ են իրենց գոյության ու հարատևության հիմքերը պահում պետությունը, ազգային ինքնությունն ու արժանապատվությունը, և այս հնչող ձայներն՝ իրենց ուղերձ-պատգամներով՝ անկախ ձևից ու բովանդակությունից, սեռաժանրային պատկանելությունից, արձակ կամ չափածո տարազավորումից, որ առկա են «Հնչող ձայներ» գրքում, պետք է լսելի լինեն յուրաքանչյուր ապրողի, յուրաքանչյուր ոլորտում՝ լինի բանակ, մշակույթ, կրթություն, գրականություն, թե մեկ այլ բնագավառ:

¹ Նույն տեղում, էջ 162:

² Նույն տեղում, էջ 15:

³ Նույն տեղում, էջ 17:

⁴ Նույն տեղում, էջ 5: